

SIDABRAS KAIP VERTĖS MATAS I m. e. TŪKSTANTMEČIO LIETUVOJE

L. NAKAITE

Remiantis konkrečia archeologine medžiaga, o taip pat lietuvių tautosaka ir rašytiniais šaltiniais, bandoma išaiškinti sidabro kaip brangiojo metalo funkcijų kitimą Lietuvoje I m. e. tūkstantmetyje.

Parodoma, kad, patekęs į Lietuvos teritoriją I tūkstantmečio pradžioje, sidabras buvo naudojamas gaminti papuošalams, kuriais būdavo puošiama turtingųjų bendruomenės narių apranga. Tačiau jau VIII a. Lietuvos laidojimo paminkluose neberandama nei sidabrinių antkaklių, nei sidabrinių apyrankių bei žiedų. Vietoje sidabro papuošalų, diduomenė aprangai papuošti pradeda vartoti išraiškingus metalinius papuošalus sidabruotu paviršiumi. Sidabrinių dirbinių sumažėjimas, jų lobių kaupimas liudija, jog I tūkstantmečio II pusėje sidabriniai papuošalai Lietuvoje tampa daiktais, išreiškiančiais tam tikrą vertę.

I tūkstantmečio pabaigos kapuose retai randamos sidabrinės segės rodo mirusįjį priklausius diduomenės sluoksniui.

I tūkstantmečio pabaigoje bei II tūkstantmečio pradžioje sidabras jau tampa tokia verte, kuria nusakoma kitų prekių vertė, nes jis jau naudojamas kaip mokėjimo priemonė.

I m. e. tūkstantmetis yra labai reikšmingas pirmykštės bendruomenės istorijoje. Tai laikotarpis, kai Lietuvoje vyksta gimininės santvarkos irimas, kai prasideda klasinės visuomenės formavimasis, atvedęs ilgainiui į feodalinės valstybės susikūrimą II tūkstantmečio pradžioje.

Mūsų respublikos archeologai yra atlikę didelį darbą, nušviesdami ankstyvuosius Lietuvos istorijos laikotarpius. Bet dar yra eilė sričių, kurios tebelaukia tyrinėtojų. Viena tokių sričių — sidabro kaip brangiojo metalo naudojimo Lietuvos visuomenėje dėsnin-gumai, irstant gimininei santvarkai ir formuojantis klaseinei visuomenei.

Iš rašytinės istorijos šaltinių apie sidabro naudojimą nedaug ką sužinome. Be to, ir turimos žinios gana vėlyvos, jos liečia daugiausia II tūkstantmečio pradžią. Tačiau aiškėja, kad I tūkstantmečio pabaigoje Lietuvoje buvo gana gausu šio brangiojo metalo.

Negausūs minėto laikotarpio rašytinės istorijos šaltiniai teliudija, kad tuometinėje Lietuvos visuomenėje jau buvo išsiskyrę turtingi žmonės, kunigaikščiai, karo vadai ir pan. Tie patys šaltiniai nurodo, kad atskiri visuomenės nariai turėjo didelius turtus, kad jų turėta aukso ir sidabro, kuriuo buvo mokamos išpirkos ar duoklės, kad to sidabro į Lietuvą plėsti eidavo kitos gentys.

Kaip matyti iš Bremeno arkivyskupo Rimberto pranešimo apie IX a. švedų kovas prieš kuršius, skandinavai įsiverždavo į Lietuvos teritoriją pasiplėsti turto ir, nugalėję gyventojus, imdavo duoklę *sidabru*¹.

¹ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai (toliau — LIS), 1, 22, Vilnius, 1955.

Arkivyskupas Adomas Bremenietis 1075 m. rašė, kad žemiai, arba prūsai, turi labai daug brangių kiauinių kailių, iš kurių siuvasi drabužius, kad jie turį *aukso ir sidabro*².

Iš Dušburgo kronikos kai kurių užuominų sužinome, kad Lietuvoje jau iki XIII a. buvę turtingų feodalų, kurie turėję daug aukso ir sidabro. Pvz., yra išlikęs aprašymas, kaip lietuvis, vadinamas Pelužiu (Peluse), keršydamas vienam kunigaikščiui už įžeidimą, su būriu vyrų užpuolė to kunigaikščio sodybą ir „nusivedė su savim 100 arklių su *auksu bei sidabru* (kursyvas mūsų — L. N.) ir visa namų apyvoka“³.

Mums rūpimu klausimu nedaug pasako ir senoji lietuvių liaudies tautosaka, kurią tyrinėtojai dažnai naudoja kaip šaltinį daugeliui praeities visuomeninių reiškinių pažinti. Reikšminga yra tik senoji mitologija, kurioje sidabras apipinamas nepaprastomis ypatybėmis. Atsiradusi ankstyvaisiais visuomenės vystymosi etapais, mitologija fantastinių pasakojimų forma atspindi primityvias žmonių pažiūras į aplinkinį pasaulį, rodo jų pastangas išaiškinti nesuprantamus gamtos ir visuomenės gyvenimo reiškinius. Sidabro vertės supratimas ryškiai pastebimas daugelyje liaudies pasakojimų apie tai, kaip sidabro kulka, sidabro saga nugalimos visos magiškos galios, tuo tarpu geležis yra bejėgė. O kiek yra senovinių padavimų, legendų apie užburtus sidabro lobius.

Sidabro įvaizdžiu senosiose liaudies dainose dažnai išreiškiami darbo įrankių svarbumas, jų reikšmė. Pvz.: „Ai, skamba žvanga sidabro daigelis“⁴.

Neretai net ir grožio supratimas senojoje tautosakoje apibūdinamas, lyginant su sidabru ar auksu. Pvz.: „Aukso plaukai, sidabro veideliai“⁵.

Taigi, kas vertinga, brangu, svarbu ar gražu liaudyje nuo seno siejama su sidabru ar auksu.

Tačiau tik archeologinių tyrinėjimų duomenys padeda pilniau atskleisti sidabro naudojimo vaizdą, įžvelgti funkcinis poslinkius ir jų ypatumus, kurie visai neatsiskleidžia nei rašytiniuose istorijos šaltiniuose, nei tautosakoje.

Kaip žinia, sidabras Lietuvą pasiekia I m. e. amžiuje⁶. Tai buvo Romos imperijos sidabrinės monetos⁷. Papuošalai iš brangiojo metalo pasirodo II amžiuje. Turimais duomenimis, Lietuvos archeologinėje medžiagoje iki šiol iš II—XII amžių žinoma apie 300 sidabrinių dirbinių ir apie 700 įvairia technika sidabruotų dirbinių, neskaitant Romos imperijos, arabiškų ir Vakarų Europos sidabrinių monetų.

Visa ši medžiaga byloja ne tik apie Lietuvos gyventojų prekybinius ryšius su kitais kraštais ir ne tik apie auksakalystės kaip atskiros amatų šakos vystymąsi.

Lietuvoje I tūkstantmetyje, augant visuomeniniam darbo pasidalijimui, vystantis amatams, kuriantis jų centrams, plečiantis prekybai, keičiasi ir sidabro kaip brangiojo metalo funkcijos.

Sukaupta archeologinė medžiaga padeda išaiškinti, kaip sidabras, pradžioje buvęs tik preke, ilgainiui pats tampa vertės matu, o vėliau ir mokėjimo priemone. F. Engelso žodžiais tariant, ji duoda galimybę pa-

² LIS, I, 25.

³ Ten pat, 31.

⁴ Lietuvių tautosakos apybraiža, 125, Vilnius, 1963.

⁵ Ten pat, 339.

⁶ Gluko ežero pakrantėje (Varėnos raj.) buvo surasta I sidabrinė graikiška moneta, priklausanti V a. prieš m. e. Kadangi radimo aplinkybės nėra žinomos, tai sunku ką nors spręsti iš vieno tokio radinio. Moneta dabar yra Lietuvos Istorijos-etnografijos muziejuje (toliau — IEM).

⁷ Žr. M. Michelbertas, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A, 1(10), 19 (1961).

žvelgti į tą sudėtingą procesą, kurio eigoje taurieji metalai pradeda virsti vyraujančia ir visuotine preke, kitaip sakant pinigais, nors iš šio metalo dar nekalama monetų, o mainomas jis tiesiog pagal svorį⁸.

Pirmaisiais mūsų eros amžiais, kada Lietuvoje pasirodo brangiojo metalo dirbiniai, čia tebebuvo pirmą kartą bendruomeninė santvarka⁹. Tačiau joje jau buvo pastebimi aiškūs irimo pėdsakai.

To meto laidojimo paminkluose randamose įkapėse jau aptinkama sidabro bei sidabruotų dirbinių.

Pirmą kartą bendruomenės narių tikėjimu, įkapės bus reikalingos pomirtiniame gyvenime, analogiškame žmonių gyvenimui žemėje. Taigi, įkapės akivaizdžiai liudija buvusią mirusiojo padėtį visuomenėje.

Kadangi, tyrinėjant I tūkstantmečio pradžios kapus, įkapių tarpe randama ir sidabro bei sidabruotų dirbinių, tai suprantama, kad reikia pasitelkti laidojimo paminklų tyrinėjimų ataskaitas ir išnagrinėti, kokiuose kapuose randama sidabrinė įkapių, išnagrinėti sidabro dirbinio reikšmę kape, nustatyti, kokią padėtį visuomenėje turėjo jos savininkas.

Kaip žinia, pirmieji sidabriniai ir sidabruoti dirbiniai, randami Lietuvos teritorijoje, yra papuošalai. Pastarieji susiję su drabužiais, jie yra sudėtinė kostiumo dalis. O drabužiai bei papuošalai, be kita ko, parodo ir savininko turtingumą.

To meto žmonių aprangai ypač buvo madingi metaliniai papuošalai. Ir vos tik Lietuvos gyventojai susipažįsta su sidabru, vos tik žengiami pirmieji šio metalo apdirbimo žingsniai, kai iš jo imama gaminti papuošalai. Žinoma, tai nulėmė pačios sidabro savybės, dėl kurių nuo pat jo pasirodymo pradžios jis tapo brangiuoju metalu. Sidabras buvo pradėtas vartoti papuošalams ir turėjo didesnę vertę, negu varis ir žalvaris¹⁰.

Turint galvoje, kad mirusieji buvo laidojami aprenkti ne kasdieniais, o pačiais geriausiais drabužiais, reikia daryti išvadą, kad ir į kitą pasaulį mirusysis „išsineša“ visa, kas jam reikalinga, kas jam vertinga, kas jam žemėje buvo brangiausia.

Ypač įdomius duomenis gauname, nagrinėdami kapus su sidabrinėmis įkapėmis bendrame viso kurio nors kapinyno fone.

Upytėje (Panėvėžio raj.)¹¹ buvo ištirtas 51 kapas iš III—VI amžių. Jų tarpe 13 kapų buvo visai be įkapių, 26 kapai su labai menkomis įkapėmis (koks kirvis, dalgis, yla ar žiedelis ir pan.), 9 kapai jau su didesniu skaičiumi įkapių, kurių tarpe jau yra ir papuošalų, ir tik 2 kapai su sidabrinėmis įkapėmis. Viename pastarųjų kapų (Nr. 1) mirusiajam ant kaklo buvo uždėta sidabrinė plonėjančiais viela apvyniotais galais antkaklė su kabliuku ir kilpele, ant krūtinės — žalvarinė lankinė segė, ant

⁸ K. Marksas ir F. Engelsas, Rinktiniai raštai dviem tomis, 2, 281, Vilnius, 1950.

⁹ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, 144, Vilnius, 1961.

¹⁰ K. Marksas ir F. Engelsas, min. veik., 279.

¹¹ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra Kauno valstybiniame istoriniame muziejuje (toliau — KVIM).

rankų — po vieną žalvarinę juostinę apyrankę. Be to, buvo įdėta geležinė yla, kalkakmenio varpstelis, geležinis dalgis.

Bet ypač pažymėtinas antrasis kapas (Nr. 7), kuriame buvo palaidoti vyras ir moteris. Moters apranga savo puošnumu labai žymiai skyrėsi nuo kitų šiame kapinyne palaidotųjų aprangos. Ant kaklo jai buvo uždėta sidabrinė šaukštinė antkaklė, ant krūtinės — apskritinė segė su grandinėlėmis ir pakabučiais, ant rankų — net po 6 dvejopo tipo žalvarines juostines apyrankes¹², o prijuostės kraštas buvo dar papuoštas žalvarinių įvijų eile. Tuo tarpu vyro griaučiai jokių įkapių neturėjo. Tatai ir žadina mintį, kad čia gali būti šios turtingos moters tarnas. Pvz., mūsų giminių senųjų prūsų I tūkstantmečio pradžios dvigubų kapų įkapės taip pat rodo ryškią turtinę nelygybę (vienas palaidotųjų irgi beveik visai neturi įkapių). Tyrinėtojai¹³ laikosi nuomonės, kad pastarasis galėjo būti tarnas ar net vergas.

Kapų su sidabrinėmis įkapėmis randama ir iš I tūkstantmečio vidurio. Tai klasinės visuomenės formavimosi laikotarpis.

Ariamosios žemdirbystės plitimas, tobulesnių darbo įrankių gaminimas kėlė darbo našumą. Nuo bendruomenės atsiskiria šeimos, tapusios ūkiniu vienetu, labiau apsirūpinusios darbo įrankiais, darbo jėga, gyvuliais ir sugebančios užgrobti didesnius žemės plotus. Į tokios šeimos sudėtį jau įeina žmonės susieti ir negiminystės ryšiais. Giminytės ryšius pakeičia teritoriniai ryšiai, o teritorinėje kaimo bendruomenėje jau nėra jokios turtinės lygybės.

Laidojimo paminkluose matomas nepaprastai ryškus skirtumas tarp kapų su sidabrinėmis įkapėmis ir be jų.

Jei pažvelgsime į Veršvų (Kauno m.) kapinyne, kuriame atidengta apie 460 žmonių kapų iš II—XIV a.¹⁴, medžiagą, tai pamatysime, kad tik penkiuose jų rasta sidabro dirbinių, būtent: antkaklių, apyrankių, segių¹⁵. Visi šie kapai priklauso V—VI amžiams. Sidabrinė papuošalų ypač gausu buvo kape Nr. 98 (V a.). Čia ant mirusios kaklo buvo sidabrinė antkaklė plonėjančiais galais su kabliuku ir kilpele, jos rankas puošė 2 sidabrinės storagalės apyrankės, ant krūtinės buvo 2 kryžiniai smeigtukai, kurių galvučių paviršius buvo dengtas sidabro plokštelėmis, prie pastarųjų buvo prikabinti sidabru dengti pusbėnelio formos kabučiai su žalvarinėmis, juos jungiančiomis, grandinėlėmis, o ant piršto — žalvarinis žiedas. Čia, aišku, buvo neeilinio žmogaus kapas.

Rubokų kapinyne (Šilutės raj.)¹⁶ labai išsiskiria kapas Nr. 39 (VI—VII amžiai). Mirusysis čia palaidotas su sidabrine dvigubu lankeliu

¹² Kituose Upytės kapuose randama daugiausia tik po 2 apyrankes ant kiekvienos rankos, bet ir tai retai kuriame kape.

¹³ Ф. Д. Гуревич, Краткие сообщения Института истории материальной культуры, 70, 40—47 (1957).

¹⁴ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra KVIM. Be to, žr.: O. Navickaitė, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A 2, 153 (1957).

¹⁵ Kapai Nr. 85, 98, 114, 168, 189.

¹⁶ A. Bezenberger, Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia, 22, 148, Königsberg (1909).

antkakle, su 2 sidabrinėmis lankinėmis segėmis, 2 žalvarinėmis įvijinėmis ir 1 storagale apyranke, 4 žalvariniais įvijiniais žiedais, geležiniu smeigtuku ir su kepuraitė. Be to, įdėtas ir labai puošniai sidabru kausytas geriamasis ragas, geležinis peiliukas.

Reketėje (Kretingos raj.)¹⁷ iš 45 kapų, tik 4 būta sidabrinų įkapių. Ypač pažymėtinas kapas Nr. 35 (V a. pabaiga), kuriame buvo palaidotas turtingas ir žymus raitelis, nes greta sidabrinės lankinės segės kape buvo ir daug žalvarinių įkapių, kaip antai: storagalė apyrankė, 2 įvijiniai žiedai, lankinė segė, žalvariu apkaustytas diržas su skirstikliais, be to, įdėti 2 ietigaliai, dalgis, įmovinis kirvis, peilis, o šalia palaidotas žirgas su žaslais bei pentinu ties juo.

Sidabro dirbinių randama kapuose, kur palaidoti teritorinės bendruomenės vyresnieji. Pvz., Krikštonyse (Lazdijų raj.)¹⁸ tokio vado kape, kuris datuojamas V a., greta tuo metu tokio reto ginklo, kaip kalavijas, buvo rasti antskydis, ietigalis, akmeninis galūstuvus, geriamasis ragas, o rastasis žalvariu apkaustytas diržas buvo išpuoštas sidabru.

Tuo būdu, iki pat VII a. Lietuvos laidojimo paminkluose turtingų ir žymių savo visuomenine padėtimi žmonių kapuose yra randama iš sidabro pagamintų įkapių, t. y. sidabrinų papuošalų — antkaklių, apyrankių, segių. Vadinas, brangusis metalas, atėjęs prekybinių ryšių keliu į Lietuvos teritoriją, tampa turtingųjų ir aukštesnę padėtį bendruomenėje turinčių žmonių nuosavybe. Šis metalas buvo naudojamas pradžioje išpuošti jų aprangai, gaminant įvairių tipų sidabrinus papuošalus. Ši sidabro funkcija ypač pastebima iki VII a.

Tokią išvadą verta sugretinti su Latvijos TSR archeologinių paminklų tyrinėjimų duomenimis¹⁹, kadangi tiek Lietuvos, tiek Latvijos I tūkstantmečio istorija turi daug giminingų dėsningumų.

Kapai su sidabriniais papuošalais — antkaklėmis, segėmis, apyrankėmis ir pan., Latvijoje aptinkami iš I tūkstantmečio vidurio. Iš šio laikotarpio Pliavniekkalnio kapinyne (Rygos raj.) buvo atidengta daugiau kaip 70 kapų, gana turtingų įkapių²⁰. Dviejuose jų (Nr. 1 ir Nr. 26) rasta sidabrinų bei sidabruotų papuošalų, tarp kurių 1 sidabrinė segė dar paaukuota. Abu kapai datuojami VI a.

Labai turtingas įkapių kapas buvo atidengtas Ošų kapinyne (Dobelės raj.)²¹. Iš visų 76 čia ištyrinėtų kapų²² tik viename (Nr. 26) buvo rasta sidabrinė antkaklė pastorintais užkeistais apvaliais galais. Pagal įkapes kapas datuojamas VI a.

Iš Geistautų kapinyne (Liepojos raj.)²³ atidengtų 20 kapų tik 3 kapuose, priklausančiuose VI a., rasta sidabrinų papuošalų: antkaklių (Nr. 2, Nr. 10), apyrankių (Nr. 8).

¹⁷ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra KVIM.

¹⁸ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra IEM. Be to, žr.: P. Kulikauskas, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A 1(6), 71 (1959).

¹⁹ Susipažinti su šiais duomenimis autoriui padėjo Latvijos TSR Istorijos muziejaus darbuotojas V. Urtnans. Ta proga reiškiau jam nuoširdžią padėką.

²⁰ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra Latvijos TSR Istorijos muziejuje Rygoje (toliau — LIM).

²¹ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra LIM.

²² R. Snore, Rakstu krājums, 19, 169 (1929).

²³ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra LIM.

Sidabrinių papuošalų įkapių tarpe randama ir VII a. laidojimo paminkluose. Ištyrus apie 130 kapų Bokių vietovėje (Jekabpilio raj.)²⁴, datuojamų II—X amžiais, pasirodė, kad VII a. kape (Nr. 12), be kitų įkapių, rasta mirusiam ant kaklo uždėta sidabrinė balnelinė antkaklė.

Taigi, Latvijos teritorijoje, panašiai kaip ir Lietuvoje, I tūkstantmečio vidurio laidojimo paminkluose randama sidabrinių papuošalų.

Tačiau vėlesnių amžių laidojimo paminklų tyrinėjimai atskleidžia kitos sidabro funkcijos raidą. Nors ir šių paminklų įkapėse atsispindi labai ryški turtinė diferenciacija, tačiau sidabriniai papuošalai čia pasitaiko jau tik kaip išimtis ir tik segių pavidalu.

1961—1962 m. tyrinėtame Palangos kapinyne (VIII a. pabaiga — XII a.) buvo atidengta 374 kapai²⁵, iš kurių tik keturiuose (Nr. Nr. 78b, 243, 245, 338) rasta po 1 sidabrinę segę. Jos buvo tuose kapuose, kuriuose palaidoti neeiliniai visuomenės nariai (juose buvo rasti kalavijai, kurie, kaip žinia, yra laikomi daugiau garbės ginklu, kario emblema²⁶). Visi šie 4 kapai datuojami VIII a. pabaiga — IX a. pradžia. O pasidabruotų papuošalų šiame kapinyne rasta maždaug kas 7—8 kape, iš viso 56 kapuose. Sidabruotos įkapės beveik visada randamos tuose Palangos kapuose, kurie išsiskiria iš kitų savo įkapių pobūdžiu (vyrų kapai su kalavijais, su kovos kirviais, su svarstyklėmis bei svoreliais, moterų kapai su tokiomis retomis įkapėmis, kaip gintarinės verpstukų bei juostų vijimo įrankių miniatiūros ir pan.) arba įkapių gausumu. Sidabrinių papuošalų moterų kapuose nerasta, kai tuo tarpu sidabruotų būna net po kelis. Ypač pažymėtini kapai Nr. Nr. 70, 151. Pvz., kape Nr. 151 palaidotos moters apranga buvo išpuošta metaliniais sidabruotais dirbiniais: krūtinės srityje drabužis buvo susegtas žalvariniu smeigtuku, kurio galvutė ir prie jos prikabintas retas bei sudėtingas pakabutis buvo padengti sidabru su įstatytais mėlyno stiklo akimis. Galvos apdangalas susegtas žalvarine sidabruota sege su mėlyno stiklo akute, o prie juostos ant odinio dirželio prikabintas apskritas kabutis-medalionas, kuris taip pat dengtas sidabru ir puoštas mėlyno stiklo akimis. Be to, kape buvo ir daugiau papuošalų bei įkapių, kurių tarpe ir retenybė — gintarinė verpstuko miniatiūra.

VIII—XIII amžių kapinyne Laviuose (Kretingos raj.)²⁷ iš 373 kapų tik 1 rastas sidabro dirbinys, o sidabruotų įkapių iš viso rasta 30 kapų. Vienintelis sidabro dirbinys — segė čia rastas IX a. kape, kur palaidota moteris su išpuošta apranga: trikampine galvute smeigtukas su sidabruotu pakabučiu, išpuoštu mėlyno stiklo akutėmis; apskritas kabutis-medalionas taip pat padengtas sidabru su įstatytais mėlyno stiklo akutėmis, bei kiti žalvariniai papuošalai. Į kapą įdėtas kaustytas žalvariu geriamasis ragas, geležinis peiliukas bei žalvariu išpuošta tošinė dėžutė.

²⁴ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra LİM.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Г. Ф. Корзухина, Советская археология, 13, 74 (1950).

²⁷ Tyrinėjimų radiniai ir ataskaitos yra KVIM ir IEM. Be to, žr.: E. Butėnienė, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A 1(16), 83 (1964).

To paties laikotarpio (VIII—XIII amžių) Pryšmančių kapinyne (Kretingos raj.)²⁸ buvo atidengti 89 kapai, iš kurių 17 yra apeiginiai. Iš 72 ištirtų vyrų ir moterų kapų 10 kapų rasta sidabruotų įkapių ir tik kape Nr. 35 1 sidabrinė pasaginė segė keturkampėmis galvutėmis. Įdomu, kad 17 apeiginių kapų, kurie skirti paminėti vyrams ir moterims, nėra nė vieno sidabruoto dirbinio, nekalbant jau apie sidabrinius. Atrodytų, kad sidabruoti papuošalai yra susiję tik su mirusiuoju, jo apranga. Kai nelaidojamas pats žmogus, nėra ir jo drabužių bei su jais siedintų sidabruotų papuošalų.

Kiauleikių kapinyne (Kretingos raj.)²⁹ iš 54 atidengtų kapų, priklausančių VIII—XI amžiams, tik 13 rasta sidabruotų įkapių, tarp kurių buvo ir 5 sidabrinės lankinės žieduotosios segės, rastos moterų kapuose (Nr. Nr. 8, 10, 17, 19, 43), kurie datuojami VIII—IX amžiais. Kapai, kuriuose rasti sidabruoti dirbiniai, paprastai pasižymi įkapių gausumu ar jų pobūdžiu. Pvz., daugelyje jų rasti kalavijai. Labai įdomu, kad minėtos sidabrinės segės randamos ne krūtinės srityje, bet gale galvos, kur paprastai būna sudėtos kitos, su drabužiais nesusijusios, įkapės. Kapų planeliai rodo, kad jų vieta yra prie pat galvos. Ir nors tyrinėjimų ataskaitose nekalbama apie galėjusį čia būti galvos apdangalą, tačiau paskutiniai tyrinėjimai rodo, kad jau I tūkstantmečio pabaigoje Vakarų Lietuvoje, ypač dabartinio Kretingos raj. teritorijoje, būta papročio nešioti nuometus. Paprastai, jie būdavo susmeigiami puošniais sidabruotais smeigtukais, o žymią padėtį bendruomenėje turinčios moterys (Palangos atvejis) nuometą susegdavo sidabruotomis žieduotosiomis segėmis³⁰. Kiauleikių kapinyne kapai, kuriuose rastos sidabrinės žieduotosios segės (ypač kapai Nr. Nr. 8, 17), savo įkapių pobūdžiu labai primena tuos Palangos kapus, kuriuose rasta pėdsakai nuometų, susegtų sidabruotomis lankinėmis žieduotosiomis segėmis.

Panašias išvadas daryti įgalina ir Gudelių kapinyne tyrinėjimų (Plungės raj.) duomenys³¹. Iš 13 atidengtų čia VIII—IX amžių kapų, gana neturtingų įkapių, ypač išsiskyrė 1 kapas (Nr. 3). Tik jame buvo rasta sidabrinių bei sidabruotų įkapių: sidabrinė žieduotoji lankinė segė su mėlyno stiklo akute ir trikampine galvute smeigtukas, klotas sidabro plokštele su įstatytais mėlyno stiklo akimis. Be to, šiame kape dar buvo rasta ir įvairių žalvarinių papuošalų. Savo įkapių pobūdžiu ir sudėtimi pastarasis kapas labai primena ką tik minėtus Kiauleikių ir Palangos kapus, kuriuose buvo palaidoti aukštos visuomeninės padėties žmonės. Minėta sidabrinė segė rasta prie galvos, matyt, nuometui susegti. Apie jo buvimą liudija kape rastas geležinis paprastas smeigtukas, kokiu

²⁸ Tyrinėjimų radiniai ir ataskaitos yra KVIM. Be to, žr.: Senovė, 1, 5—124, Kaunas (1935).

²⁹ Tyrinėjimų radiniai ir ataskaitos yra KVIM. Be to, žr.: E. Danilaitė, Iš lietuvių kultūros istorijos (toliau — ILKI), 3, 101, Vilnius, 1961.

³⁰ Plačiau apie tai žr.: R. Volkaitė-Kulikauskienė, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A 2(17), 41 (1964).

³¹ Tyrinėjimų radiniai ir ataskaitos yra KVIM.

Vakarų Lietuvos moterys susegdavo susuktus į kuodą plaukus ir juos apdengdavo nuometu.

Iš iki šiol tyrinėtų kapinynų duomenų matyti, kad I tūkstantmečio pabaigoje — II tūkstantmečio pradžioje kapuose Lietuvoje neberandama nė vienos sidabrinės antkaklės³², nė vienos sidabrinės apyrankės ir tik kaip retos išimtys kapuose dar randama sidabrinių segių. Sprendžiant iš segių padėties kape, atrodo, kad jos to meto gyventojų interpretuojamos jau kitaip, negu iki tol nešioti sidabriniai papuošalai.

Tyrinėjami kapai iš laikotarpio iki ankstyvojo feodalizmo rodo, kad sidabrinis papuošalas yra aprangos sudėtinė dalis ir kad jais buvo išpuošti turtingų bei aukštos visuomeninės padėties žmonių drabužiai. Ankstyvojo feodalizmo laidojimo paminklų tyrinėjimai rodo, kad minimumu laikotarpiu mirusiųjų apranga jau nebepuošiama sidabriniais papuošalais. Sidabriniai papuošalai dabar įgyja ir kitą svarbią prasmę, apie ką liudija, be kita ko, ir jų padėtis kape. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu retos sidabrinės segės kapuose randamos įdėtos kartu su suvyniotu diržu (Palanga, kapas Nr. 338). Jos taip pat randamos įsegtos į galvos apdangalą ties smilkiniu (Kiauleikiai, Palanga, Gudeliai), ar kairiojo peties srityje (Palanga). Todėl tas faktas, kad iš mirusiųjų aprangos išnyksta sidabriniai papuošalai, kad jie terandami tik segių pavidalu turtingų bei aukštą visuomeninę padėtį turėjusių žmonių kapuose, tas faktas, kad šie reti dirbiniai randami kapuose tam tikroje vietoje, betarpiškai jau nesuisusioje su apranga, rodo, jog jie jau atlieka ne tik puošimo funkciją. Matyt, šiuo laikotarpiu sidabrinių segių dėvėjimas tampa diduomenės privilegija, sakytume, tampa ženklais, išskiriančiais jų savininkus iš kitų tarpo.

Tačiau visa tai, kas pasakyta, anaipol nereiškia, kad, pradėdant VIII a., įkapių tarpe nebūtų sidabro. Laidojimo paminklų duomenys rodo, kad juose ir vėliau gausu metalinių sidabruotu paviršiumi papuošalų, kurie paprastai randami neeilinių bendruomenės narių kapuose. Yra tokių paminklų, kur nerasta nė vienos sidabrinės įkapės, bet turtinė diferenciacija labai ryškiai matyti iš juose esančių sidabruotų įkapių. Pvz., Ginteliškės kapinyne³³ buvo atidengti X—XI amžių 33 kapai. Mirusiųjų apranga čia išpuošta žalvariniais ar sidabruotais papuošalais, o sidabrinio nėra nė vieno. Ir nors beveik visuose to laikotarpio kapuose yra įkapių, bet nė viename kape jos nėra sidabruotos. Išimtį sudaro tik neeilinę padėtį turėjusių bendruomenės narių kapai, nes juose randami ir tokie dirbiniai, kaip kovos kirvis, kalavijas, svarstyklės ir svoreliai brangiajam metalui svarstyti ir pan.

Gana panašūs bruožai pastebimi Latvijos TSR archeologiniuose paminkluose. Tyrinėjant Kalniešų II kapinyną (Jekabpilio raj.)³⁴, buvo atkasta apie 40 kapų, priklausančių VII—IX amžiams³⁵. Nė viename jų neaptikta sidabrinių įkapių. Tačiau 2 kapuose (Nr. 15, Nr. 23), neskaitant kitų įkapių, mirusiųjų krūtinės srityje buvo rasta po žalvarinę si-

³² Žalvariniai šio tipo papuošalai yra dažni IX—XII amžių laidojimo paminkluose.

³³ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra KVIM.

³⁴ Tyrinėjimų ataskaitos ir radiniai yra LIM.

³⁵ V. U r t ā n s, Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti, 37, Rīgā, 1962.

dabru puoštą pelėdinę segę. Tokios segės tiek Lietuvos, tiek Latvijos teritorijoje randamos gana retai. Tyrinėtojų nuomone³⁶, tai turtingų vyrų papuošalai, greičiausiai gaminti pagal užsakymą.

Lejasbitenių kapinyne (Pliavinės raj.)³⁷ buvo atidengta daugiau kaip 450 kapų, didžiąja dalimi priklausančių VII—X amžiams, o ankstyvesnio (III—IV amžių) ir vėlyvesnio (XI a.) laikotarpio kapų čia nedaug. Būdinga tai, kad šiame kapinyne nerasta nė vienos sidabrinės antkaklės, apyrankės ar segės³⁸. Tačiau 3 kapai skyrėsi nuo kitų tuo, kad greta kitų įkapių buvo rasta brangūs sidabru puošti dirbiniai, kaip antai: kape Nr. 1. (VIII a.) — sidabru kaustytas ir mėlyno stiklo akimis inkrustuotas geriamasis ragas, kape Nr. 341 (900 m.) — Damasko plieno kalavijas sidabru puošta rankena, kape Nr. 434 (800 m.) — žalvarinė sidabru puošta pelėdinė segė.

Tuo būdu, remiantis laidojimo paminklų medžiaga, galima teigti, kad nuo I tūkstantmečio vidurio šventinėje aprangoje Lietuvoje pastebima nauja tendencija, kuri reiškiasi tuo, kad grakščių ir lengvų formų sidabrinis diduomenės aprangos papuošalus pakeičia tiek spalvinis, tiek ornamento atžvilgiu labai efektingi sidabruoti metaliniai papuošalai, gana monumentalūs savo formomis. Papuošalui labai svarbu yra išorinis efektas, grožis.

Remiantis šiuo aspektu, ypač sėkmingai pradėtas naudoti metalinių papuošalų paviršiaus sidabrinimas, tiksliau sakant, dengimas sidabro plokštelėmis. Lygioje plokštelėje labai patogu išdėstyti ornamentą, ja galima padengti ne visą žalvarinio dirbinio paviršių, o, skoningai derinant, tik tam tikras vietas. Tuo būdu, žalvario, sidabro, mėlyno stiklo spalvų žaismas papuošalą padaro ne tik vertingą, brangų, bet ir ypač išraiškingą. Taip pagaminti papuošalai daug labiau atitiko puošimo tendenciją, negu sidabriniai, kurie labiau išreiškia vertę, negu grožį.

Vargu ar teisinga galvoti, kad sidabro plokštele padengti metaliniai papuošalai yra sidabrinųjų dirbinių imitacija. Juk yra visa eilė žalvarinių dirbinių, kurių paviršių dengia plona žalvarinė plokštelė, visai analogiška sidabrinei plokštelei. Net ir plokštelių ornamentai yra panašūs vienas į kitą, tiek motyvais, tiek ir komponavimu. Papuošalų dengimo sidabrinėmis ar žalvarinėmis plokštelėmis tendencija sietina su nauja juvelyrinių ieškojimų kryptimi. Ir gal visai neatsitiktinai I tūkstantmečio II pusėje plokštėja papuošalų formos. Plokštumoje amatininkas gali išraiškingiau išdėstyti ornamentą, kuo būtent ypač ir pasižymi sidabrinėmis bei žalvarinėmis plokštelėmis dengti metaliniai dirbiniai.

Jeigu jau ir kalbėti apie sidabrinųjų dirbinių, papuošalų imitaciją, tai tokiomis imitacijomis reikia laikyti pasidabruotus dirbinius, t. y. tokius, kurių paviršius kaitinimo būdu yra glaudžiai padengtas plonu sidabro sluoksniu. Dėl to žalvarinis dirbinys iš tiesų atrodo visai kaip sidabrinis.

³⁶ V. Urtāns, Archeologija un etnografija, 3, 39, Rīgā (1961).

³⁷ Tyrinėjimų ataskaita ir radiniai yra LIM.

³⁸ Turtingame X—XI amžių mergaitės kape Nr. 446 buvo rastas kaklo papuošalas, sudarytas iš geležinės vielos, užveriant ant jos keletą žalvarinių įvijų (viena buvo pasidabruotu paviršiumi) ir 1 sidabrinį išplota priešakine dalimi žiedą. Kapas yra lyvių genčių palikuonio, todėl plačiau ties juo nesustojame, nes mūsų liečiama tik baltiškoji medžiaga.

Matyt, jie buvo laikomi tokiais pat vertingais, kaip ir sidabriniai. Pasi-dabruoti papuošalai kapuose dažnai randami tošinėse dėžutėse, kaip ir sidabriniai, tuo pabrėžiant jų ypatingą vertę, lyginant su kitais metaliniais papuošalais³⁹. Tuo tarpu ornamentuotomis sidabro plokštelėmis dengti papuošalai kapuose visada randami savo vietose pagal paskirtį, nes jie susiję tik su drabužiais.

Sugretinus sidabrinų papuošalų nykimo iš aprangos tendenciją ir įsigalinčią drabužių puošimo sidabruotais metaliniais papuošalais tendenciją, seka išvada, kad sidabriniai dirbiniai ima prarasti savo grynai juvelyrinę reikšmę.

Apie tai akivaizdžiai liudija sidabrinų dirbinių lobiai, pasirodę I tūkstantmečio viduryje, kurie yra randami visoje Lietuvos TSR teritorijoje. Pažymėtina, kad lobiuose rastų dirbinių formos yra vietinės kilmės. Tai — sidabrinės antkaklės pergniaužtiniais bei ruplėtais galais, šaukštinės, balnelinės antkaklės, antkaklės užkeistais apvaliais pastorintais galais, antkaklės suktu lankeliu su kabliuku ir kilpele galuose. Vėlesni, VIII—XII amžiais datuojami, dažnai randami atsitiktinio pobūdžio sidabro dirbiniai, surasti nekapienyuose: vytinės antkaklės, vytinės apyrankės, žiedai pastorinta vyta, tordiruota, pinta ar paplatinta priešakine dalimi, pasaginės segės, yra priskirtini lobiams. Panašaus tipo sidabro papuošalai, priskirtini IX—XII amžiams, yra labai dažnas lobių radinys mūsų kaimynų žemėse: Pabaltijy⁴⁰, Gotlande⁴¹, rusų⁴², lenkų⁴³ žemėse. Dirbinių skaičius Lietuvoje rastuose lobiuose svyruoja nuo 1 iki 4.

Sidabro lobių pasirodymas liudija, kad sidabro dirbiniai jau nebeužkasami į kapą drauge su mirusiuoju. Jie tampa ypač vertingu daiktu, kuris atitenka mirusiojo artimiesiems, jo šeimos nariams, pasilieka paveldėtojams. Tai — atskirų šeimų turtas.

Todėl sidabro lobiai ypač gerai paliudija naujos sidabro funkcijos formavimąsi I tūkstantmetyje. Tokie lobiai rodo, kad sidabro dirbinys virsta ne tiek papuošalu, kiek vertingu, saugotinu daiktu. Papuošalai iš sidabro virsta ne tiek daiktais, skirtais drabužiui, aprangai išpuošti, kiek daiktais, turinčiais vertės prasmę.

Ši besiformuojanti sidabro funkcija nulemia ir tai, kad sidabro dirbiniai ima nykti iš aprangos, juos pakeičia išraiškingi metaliniai sidabru dengti papuošalai, naudojami tik diduomenės drabužiams papuošti.

Lietuvoje iki šiol nėra rasta nė vieno I tūkstantmečio vidurio ar jo II pusės sidabru dengtų papuošalų lobia. Latvijos teritorijoje težinomas tik

³⁹ Laivių kapinyne (Kretingos raj.), kape Nr. 92 žalvarinių pasidabruotu paviršiumi įviių apvara buvo rasta įdėta dėžutėje.

⁴⁰ Э. Ю. Тыниссон, Древние могильники и клады, 2, 250, Таллин (1962).

⁴¹ M. Stenberger, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, 1, 83, Upsala, 1958.

⁴² Г. Ф. Корзухина, Русские клады IX—XIII вв. Л., 1954.

⁴³ T. i R. Kiersnowscy, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza, Warszawa—Wrocław, 1959; J. Słaski i S. Tabaczyński, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski, Warszawa—Wrocław, 1959.

vienas toks atvejis: sidabro lobyje (Sauleskalnis ties Kraslavu — IX a.)⁴⁴ drauge su sidabrinėmis antkaklėmis buvo rasta ir sidabru puošta žalvarinė pelėdinė segė⁴⁵.

Tai dar kartą rodo skirtingą sidabrinųjų ir sidabru dengtųjų metalinių papuošalų interpretaciją.

Be sidabro dirbinių pasirodymo lobiuose ir jų laipsniško išnykimo iš kapų, pastebimas dar vienas reiškinys. Sidabriniai papuošalai darosi masyvūs, didesnio svorio, praranda papuošalui būdingą formos grakštumą ir lengvumą. I tūkstantmečio II pusėje pasirodo ir visai naujų formų antkaklės, gaminamos vien tik iš šio brangiojo metalo, pvz., pergniaužtiniais galais antkaklės, kurios kažin ar primena daiktą, kuriuo galima būtų pasipuošti.

Apie tai, kad sidabriniai dirbiniai I tūkstantmečio II pusėje įgyja ne tiek papuošalo, kiek vertės funkciją, labai iškalbingai byloja pats jų svoris. Pvz., antkaklės sveria iki 1/2 kg (Lygumai, Šiaulių raj., 445 g) ar net beveik 1 kg (Vainaičiai, Rokiškio raj., 859,5 g). Kažin ar tokio svorio dirbinį nešiojo kas nors ant kaklo, vien kaip papuošalą. Kapuose rastos antkaklės, kurios tikrai dar traktuojamos kaip papuošalai, yra žymiai lengvesnės. Pvz., pastorintais viela apvyniotais galais antkaklė su kabliuku ir kilpele iš Reketės kapinyno (Kretingos raj.) kapo Nr. 18 svėrė 43 g, Veršvų kapinyne (Kauno raj.) rasta antkaklė svėrė 154 g ir pan.

II tūkstantmečio pradžios sidabrinės antkaklės kartais taip pat esti neįprastų matmenų. Pvz., Nedaukių (Šiaulių raj.) vytinė kilpiniais galais antkaklė, kuri laikoma lobio radiniu, buvo padaryta net iš 130 cm ilgio vytos vielos.

Labai svarbus ir pabrėžtinas tas faktas, kad nors bendras sidabro dirbinių skaičius IX—XII amžiais žymiai padidėjo, palyginus su ankstesniu, V—VIII amžių laikotarpiu, tačiau papuošalų skaičius, ypač antkaklių, apyrankių, žymiai sumažėjo. Tiek apyrankių, tiek antkaklių, datuojamų IX—XII amžiais, yra per pusę mažiau, negu ankstesniu laikotarpiu. Tuo tarpu žalvarinių antkaklių, apyrankių kapuose randama net po kelias. Segių iš sidabro gamyba ne tik nesumažėjo, bet dar ir išaugo.

Remiantis duomenimis, gautais tyrinėjant I tūkstantmečio II pusės ir pabaigos kapinynus, darytina išvada, kad minėtu laikotarpiu, įsegant sidabrinę segę, kaip ypatingą vertybę, buvo pabrėžiama aukštesnė mirusiojo padėtis bendruomenėje, palyginus su kitais jos nariais. Prisiminime, kad ir daugelyje senovės tautų (keltai, germanai, slavai) sidabro papuošalas — antkaklė buvo tuo ženklu, kuris pažymėdavo diduomenės atstovą.

⁴⁴ V. Urtāns, *Arheologija un etnografija*, 6, 46, Rīgā (1964).

⁴⁵ Sidabruotos pelėdinės segės buvimą lobyje, gal būt, galima paaiškinti tuo, kad tai buvo brangus dirbinys. Tyrinėtojų nuomone, tokiai segai pagaminti reikėjo kelių dienų. Gamybos sudėtingumas, matyt, apsprendė dirbinio vertę (V. Urtāns, *Arheologija un etnografija*, 3, 39—59).

Tokiu būdu, sidabro kaip brangiojo metalo naudojimo procese Lietuvoje apie VII a. pastebimas žymus pasikeitimas. Sidabro dirbiniai, sprendžiant iš jų formos, svorio, ypač iš radimo aplinkybių, praranda savo, kaip vien papuošalo funkciją. Jie imami interpretuoti kaip vertybė. VII—VIII a. — tai laikotarpis, kai formuojasi sidabro kaip vertės mato funkcija. Sidabras, iki tol buvęs daugiau medžiaga, iš kurios gaminami amatininkystės, juvelyriniai dirbiniai, dabar virsta brangiuoju metalu tikra ir pilna to žodžio prasme, darosi vertės priemone, vertės matu.

Sidabro funkcijų kitimą apsprendė pats ūkinio bei visuomeninio gyvenimo vystymasis Lietuvoje I tūkstantmečio viduryje. Metalų įsigalėjimas, ariamosios žemdirbystės plitimas davė tvirtą pagrindą savarankiškai ūkininkauti atskiroms šeimoms. Amatų vystymasis, prekybos plėtojimasis sudarė aplinkybes joms ekonomiškai stiprėti. Visa tai sudarė sąlygas turtinei bendruomenės diferenciacijai. Didėjanti nelygybė, siekimas dar labiau praturtėti skatina grobiamuosius karus. Jų metu įgyjama ne tik turtų, bet ir belaisvių, kurie, tapę vergais, panaudojami ūkyje kaip darbo jėga.

Susiklosčius sąlygoms išnaudoti kitą bendruomenės narį, I tūkstantmečio viduryje Lietuvoje formuojasi klasinė visuomenė⁴⁶. Gentinė diduomenė gyvybiškai suinteresuota prekybinių ryšių augimu, nes prekyba buvo vienas iš turto įsigijimo šaltinių. Dėka darbo visuomeninio pasidalijimo, amatų išaugimo I tūkstantmečio II pusėje prekybiniai ryšiai sustiprėja ne tik tarp atskirų Lietuvos teritorijos sričių, bet ir su kitais baltų apgyventais kraštais, su slavų gentimis, su Gotlando bei Skandinavijos gyventojais.

Prekybinių santykių plitimas veda į tam tikrą vertės apibrėžimą, vertės nusakymą, į vertės matą. I tūkstantmečio II pusėje vertės mato funkciją ir atlieka sidabras.

Karlas Marksas „Kapitale“ rašė, kad tiek aukso, tiek sidabro gavimas iš jų gavybos vietų yra „...betarpiški prekių mainai, aukso ir sidabro kaip prekių mainai į kitas prekes, t. y. jis pats lygiai taip pat yra prekių mainų momentas, kaip geležies arba kitų metalų gavimas“⁴⁷. „Prekavimas auksu ir sidabru kaip prekėmis (kaip žaliavomis prabangos dalykams gaminti),— rašo K. Marksas,— sudaro natūraliai atsiradusį pagrindą prekiavimui lydiniais (bullion trade) arba prekybai, kuri tarpininkauja pinigų kaip pasaulinių pinigų funkcijoms“⁴⁸.

Kaip rodo rašytiniai šaltiniai, IX a. Lietuvoje sidabras jau buvo įgijęs tokią vertę, kad juo mokamos išpirkos.

853 m. Apuolės gynėjai švedų karaliui Olfui turėjo sumokėti išpirkos mokestį po pusę svaro sidabro už kiekvieną pilyje esantį žmogų⁴⁹. Sprendžiant iš rašytinių šaltinių, danų ir švedų skverbimasis į vakarinius Lietuvos rajonus vyko dar gerokai prieš

⁴⁶ P. Kulikauskas, R. Kulikauskienė, A. Tautavičius, Lietuvos archeologijos bruožai, 359.

⁴⁷ K. Marksas, Kapitalas, 3, 290—291, Vilnius, 1959.

⁴⁸ Ten pat, 289.

⁴⁹ LIS, 1, 21—22.

IX a. Yra žinių, kad jau VII—VIII amžiais bandyta pavergti kuršius ir iš jų imta duoklė⁵⁰. O Bremeno arkivyskupo Rimberto pranešime apie minėtą Apuolės užpuolimą aiškiai pasakyta, kad šių sričių gyventojai jau „gerokas laiko tarpas praėjo“, kai priklausė švedų valdžiai⁵¹. Tačiau 853 m. jie sukilo. Norėdami taikos, Apuolės gynėjai siūlo atiduoti visą grobį (auksą, sidabrą ir daug kitokio turto), kurį jie laimėjo, nugalėdami praėjusiais metais čia įsiveržusius danus. Be jau minėto išpirkimo mokesčio sidabru už kiekvieną gynėją, apuoliečiai pasižada dar mokėti duoklę, kurią jie anksčiau mokėdavo.

Taigi, atrodo, kad vakarinės Lietuvos sritys dar gerokai prieš IX a. pralaimėjimo atveju mokėdavo švedams duoklę, be abejo, neišvengdami ir mokesčio brangiųjų metalu — sidabru.

Kad sidabras Lietuvoje virsta mokėjimo priemone liudija ir archeologinė medžiaga — svarstyklėlės ir svoreliai, kurie, kaip žinia, naudoti sidabru svarstyti. Iki šiol yra žinomos Lietuvoje rastos 41 svarstyklėlės ir 92 svoreliai. Šie dirbiniai, tyrinėtojų nuomone, Lietuvoje pasirodė apie X—XI amžius⁵².

Lietuvos teritorijoje yra randami ir piniginės apyvartos daiktiniai liudytojai, būtent, sidabriniai pinigai lydinių pavidalu, kas visiškai akivaizdžiai rodo, jog prekių vertė nusakoma brangiųjų metalu — sidabru. Tokie lydiniai išbuvo apyvartoje gana ilgą laiką: nuo X a. iki XV a. vidurio, kada juos galutinai pakeičia kaldintos vietinės monetos⁵³.

Baigiant tenka pridurti, kad Vakarų Lietuvos archeologinėje medžiagoje labiau ryškūs sidabro panaudojimo ypatumai, kai tuo tarpu Rytų Lietuvos archeologinė medžiaga juos atspindi silpniau. Sekty išvada, kad ne visoje Lietuvos teritorijoje vienodu lygiu ir vienodu mastu vyko mūsų nagrinėjamieji procesai.

I š v a d o s

1. Pradėję įsigyti sidabro I tūkstantmečio pradžioje, Lietuvos gyventojai iš jo ima gaminti papuošalus, kurie yra brangesni, negu kiti metaliniai papuošalai.

2. Sidabriniai papuošalai turtingų bendruomenės žmonių naudoti aprangai išpuošti.

3. Pradedant VIII a., sidabriniai papuošalai Lietuvoje jau nebėra betarpiškai susiję su apranga. Juos pakeičia sidabruotu paviršiumi metaliniai papuošalai, kurie taip pat yra diduomenės atstovų nuosavybė.

4. I tūkstantmečio II pusėje sidabriniai papuošalai virsta daiktais, išreiškiančiais vertybę.

5. Pačioje I tūkstantmečio pabaigoje sidabras Lietuvoje įgijo jau tokią vertę, kad jis jau naudojamas kaip mokėjimo priemonė.

Lietuvos TSR Mokslų akademijos
Istorijos institutas

Gauta
1965 V 26

⁵⁰ Zr. B. Nerman, Die Verbindungen zwischen Skandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit, 15, Stockholm, 1929.

⁵¹ LIS, 1, 21—22.

⁵² Plačiau apie tai žr.: O. Kuncienė, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A 2(21) (1966).

⁵³ G. B. Fedorovas, Lietuvos Istorijos instituto darbai, 1, 181, Vilnius, 1951.

СЕРЕБРО КАК МЕРИЛО СТОИМОСТИ В ЛИТВЕ I ТЫСЯЧЕЛЕТИЯ Н. Э.

Л. М. НАКАИТЕ

Резюме

Письменные источники истории Литовской ССР свидетельствуют о том, что в IX—XIII вв. отдельные члены общества владели серебром и золотом. Из описаний летописцев видно, что в это время серебром выплачивали дань и выкуп.

В древнелитовском народном фольклоре все самое ценное, дорогое и красивое очень часто связано с серебром или золотом. В мифологии серебру присвоена даже особая магическая сила, которой лишены другие металлы, напр., железо.

Однако лишь археологические данные позволяют заметить сдвиги и особенности в общем процессе использования серебра. Только по археологическому материалу можно проследить, как серебро из товара настолько превратилось в мерило стоимости, что стало средством платежа.

В Литву серебро проникло в начале I тысячелетия н. э. До сих пор найдено около 300 серебряных и около 700 посеребренных изделий II—XII вв., не считая римских, арабских и западноевропейских монет.

Приобретая серебро, местные жители использовали его для производства украшений. Этими ценными изделиями богатые и знатные люди того времени украшали одежду, иначе говоря, эти украшения были составной частью костюма. В могильниках Литвы до VII в. ярко выделяются погребения с серебряными шейными гривнами, браслетами, фибулами.

Но со II половины I тысячелетия заметны в Литве новые явления в процессе использования серебра. Серебряные изделия больше не закапывались вместе с умершим и его одеждой, а оставлялись близким. Серебряные изделия стали имуществом. Об этом свидетельствуют клады серебра. Эта новая трактовка назначения серебряных вещей в указанный период говорит о том, что складывается новая функция серебра как мерила стоимости.

По мнению автора, этот новый сдвиг в процессе использования серебра повлиял на то, что начиная с VIII в. из погребального инвентаря исчезли серебряные украшения. В погребальных памятниках, начиная с этого времени, не обнаружено ни серебряных шейных гривен, ни браслетов. Убор богатых и знатных людей украшался эффективными бронзовыми, реже железными украшениями с посеребренной поверхностью, богато орнаментированными, а иногда и инкрустированными синими стеклышками. Такие изделия были не только ценные, но и отличались особой выразительностью. Они намного больше соответствовали функции украшения одежды, чем серебряные, которые сами по себе означали ценность, но были не так красивы.

В это время прослеживается еще одно явление: серебряные изделия становятся массивными, теряют изящество форм, свойственное украшениям. Появляются совсем новые изделия, которые делают только из серебра, напр., шейные гривны с перехватами. Они очень мало напоминают вещь, которая может служить украшением.

О том, что серебряные изделия со II половины I тысячелетия теряют функцию украшения и приобретают функцию мерил стоимости, наглядно свидетельствует их вес. Напр., вес шейных гривен, найденных в кладах, достигает половины килограмма, а иногда почти килограмма: гривна из Лигумай (Шяуляйский р-н) весила 445 г, из Вайнайкяй (Рокишский р-н) — 859,5 г, а шейная спиральная гривна из Нядаукяй (Шяуляйский р-н), принадлежащая уже к началу II тысячелетия, сделана из витой проволоки длиной 130 см. Вряд ли такие массивные изделия кто-нибудь носил на шее как украшение. Тем более, что найденные в погребениях шейные гривны, которые, без сомнения, были составной частью убора, значительно меньше по весу (Рякяте, Крятингский р-н, — 43 г, V в.; Вяршвай, г. Каунас, — 154 г, V в. и т.д.).

Нужно подчеркнуть тот факт, что во II половине I тысячелетия в могильном инвентаре знатных людей в очень редких случаях обнаруживаются серебряные фибулы. Место их находки позволяет сделать вывод, что фибулы уже не связаны непосредственно с одеждой. По мнению автора, серебряными фибулами в это время отличались умершие представители знати.

В конце I тысячелетия серебро уже настолько укрепило свои функции мерил стоимости, что использовалось как средство платежа. Напр., как свидетельствуют письменные источники, защитники Апуоле (Скуодасский р-н) заплатили в 853 г. шведскому королю Олафу налог по полфунта серебра за каждого защитника замка. Об этом сдвиге в функциях серебра свидетельствуют и археологические памятники X—XI вв.: найденные весы и гирьки, употребляемые для взвешивания серебра.

Серебром определяется стоимость товара. В Литве найдены вещевые свидетели денежного оборота — серебряные слитки, которые были в обороте с X в. до середины XV в. Позже их заменили местные монеты.

Институт истории
Академии наук Литовской ССР

Поступило
26 V 1965